

Нурищенко Р. С.,аспірант кафедри історії держави і права
Національної академії внутрішніх справ

РОЗВИТОК АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. Дана наукова робота присвячена процесу розвитку альтернативного вирішення спорів від початку незалежності й по сьогодні. Проаналізовано основні кроки становлення медіації, третейського суду, переговорів та інших способів. З'ясовано, яким саме був вплив колишнього СРСР на становлення альтернативного вирішення спорів в Україні та фактори, які гальмують розвиток примирних процедур. Це світоглядні переконання громадян та відсутність довіри до посередників, які займаються примиренням, вороже сприйняття таких осіб. А також слідування стереотипу, що суд – це єдиний шлях вирішення спору. В Україні вже було створено ряд організацій, які займаються примиренням, прийнято перші нормативно-правові акти, присвячені альтернативному вирішенню спорів (наприклад, Закон України «Про медіацію» та Закон України «Про третейські суди»). Право громадян щодо вільного вибору способів захисту своїх прав є однією з ключових тенденцій в Україні. Однак у нашому законодавстві бракує деталізації процедур, та необхідна ще тривала робота для адаптації законодавства України про альтернативне вирішення спорів під реалії правового режиму воєнного стану. Новим етапом розвитку є, на думку автора, створення можливостей для вирішення спорів дистанційно, розробка онлайн-платформ та адаптація законодавства України під стандарти ЄС. Ці кроки дозволили б вирішувати спори в ситуаціях коли, наприклад, одна зі сторін спору постійно проживає закордоном у зв'язку з бойовими діями на території України. Також розвиток альтернативного вирішення спорів в подальшому допоможе побороти проблеми перевантаженості судів, тривалого розгляду справ, а також дозволить учасникам спору заощадити час та кошти. Ще одним важливим кроком є тривала правопросвітницька робота та поширення знань про медіацію, третейські суди, консиліацію, переговори та інші способи, а також про користь та ефективність цих методів.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, медіація, переговори, приватноправові відносини, судовий процес.*

Nuryshchenko R. S. Development of alternative dispute resolution since Ukraine's independence

Abstract. This research paper focuses on the development of alternative dispute resolution from the beginning of independence to the present day. The author analyzes the main steps in the formation of mediation, arbitration, negotiation, and other methods. The author also examines the influence of the former USSR on the development of alternative dispute resolution in Ukraine and the factors that hinder the development of conciliation procedures. These are the worldview beliefs of citizens as well as a lack of trust in mediators involved in reconciliation and a hostile perception of such persons. It is also the stereotype that the court is the only way to resolve a dispute. Ukraine has already established a number of organizations engaged in reconciliation and adopted the first regulatory acts on alternative dispute resolution (e.g., the Law of Ukraine «On Mediation» and the Law of Ukraine «On Arbitration Courts»). The right of citizens to freely choose how to protect their rights is one of the key trends in Ukraine. However, our legislation lacks detailed procedures, and much work is still needed to adapt Ukrainian legislation on alternative dispute resolution to the realities of the martial law regime. In the author's opinion, a new stage of development is the creation of opportunities for remote dispute resolution, the development of online platforms and the adaptation of Ukrainian legislation to EU standards. These steps would make it possible to resolve disputes in situations where, for example, one of the parties to a dispute permanently resides abroad due to hostilities on the territory of Ukraine. The development of alternative dispute resolution will also help to overcome the problems of court overload, and lengthy proceedings, and will allow the parties to the dispute to save time and money. Another important step is to continue legal education and dissemination of knowledge about mediation, arbitration, conciliation, negotiation, and other methods, as well as the benefits and effectiveness of these methods.

Key words: *alternative dispute resolution, mediation, negotiations, private law relations, litigation.*

Постановка проблеми. Проблема доступу громадян до суду завжди була, є та залишається актуальною. Повномасштабне вторгнення ще більше загостило цю проблему, адже велика кількість громадян була змушена виїхати за межі України через наявність бойових дій [1] та вирішувати наявні спори дистанційно. До того ж, значна кількість громадян України не вірить у ефективність судової системи через недовіру до представників судової влади, довгий розгляд справ та перезавантаженість судів [2].

Саме тому розвиток альтернативного вирішення спорів є актуальним. Це сприяло б вирішенню проблеми перевантаженості судів і дало б змогу вирішувати спори швидше та ефективніше. В Україні інститут альтернативного вирішення спорів перебуває на етапі свого становлення, адже нині є потреба у зміні системи альтернативного вирішення спорів, яка існувала за часів СРСР, та адаптації законодавства України до стандартів ЄС. Також нагальним є питання розвитку технологій для розширення можливостей щодо дистанційного вирішення спорів.

Метою роботи є дослідження розвитку альтернативного вирішення спорів від початку незалежності України й по сьогодні, а також визначення подальших векторів розвитку цього інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку різних альтернативних способів вирішення спорів в історії вивчали такі вчені-правники, як Я. П. Любченко, А. В. Прилуцька, Н.-Л. Бондаренко-Зелінська, В. Є. Прущак, Т. С. Кисельова, Л. В. Логуш та інші науковці. Однак більшість праць присвячено теоретичним засадам, пропозиціям змін до чинного законодавства України та світовій історії. Дуже мало наукових робіт присвячено саме еволюції альтернативних способів вирішення спорів в історії України за часів незалежності (з 1991 року й по сьогодні). Однак такий аналіз історичного досвіду був би корисним для формування векторів розвитку різних альтернативного вирішення спорів (медіації, переговорів, консиліації та інших) в подальшому.

Виклад основного матеріалу. На початку своєї незалежності Україна керувалася підходами до альтернативного вирішення спо-

рів, які існували за часів колишнього СРСР. Як зазначає Т. С. Кисельова: «Перші спроби створити підґрунтя для інституціоналізації практики медіації в Україні були зроблені в пізні радянські часи. Розпад Радянського Союзу спричинив хаос у всіх сферах соціального життя, включаючи трудові відносини» [3, с. 6]. У 1991 році виникла нагальна потреба у створенні нової системи альтернативних способів вирішення спорів як альтернативи зверненню до суду.

Підхід СРСР був догматичним і законодавець чітко окреслював випадки, коли було обов'язкове застосування альтернативне вирішення спорів. І поки учасник правовідносин не застосує певний спосіб альтернативного вирішення спору, він не має доступу до суду. Тобто вибір способів вирішення спорів істотно обмежувався з боку законодавця і сторона спору мала мінімальний вибір щодо того, куди їй звернутися. Наприклад, ст. 136 Цивільного процесуального кодексу Української СРСР містила положення про те, що суд відмовляє у розгляді позовної заяви, якщо заінтересованою особою, що звернулася до суду, не додержано встановленого законом для даної категорії справ порядку попереднього позасудового вирішення справи [4]. Наприклад, трудовий спір не може розглядатися судом без попереднього звернення до комісії по трудових спорах чи до профспілкового комітету підприємства, установи чи організації [4].

Також на розвиток альтернативного вирішення спорів в Україні мали істотний вплив упередження, які існували в радянському суспільстві. До того ж, у свідомості членів суспільства в СРСР існувала думка, що домовитися з іншою конфліктуючою стороною – це щось неправильне, і атмосфера ворожнечі між учасниками спору тільки посилювалася.

Як зазначає Р. О. Денисова: «У СРСР людина з дитинства виховувалась у дусі колективізму, що значною частиною населення бачилося як єдино можливий спосіб функціонування суспільства. На радянський колективізм накладався сільський менталітет, що вкупі давало гримучу суміш безініціативності й відсутності власної думки. Колективізм радянського розливу з'явився внаслідок відсутності приватної власності й приватних

інтересів громадян і в результаті породив безідейне і люмпенізоване суспільство» [5, с. 4].

У. Б. Воробель часто говорить про негативні наслідки радянського досвіду та їх поганий вплив на правосвідомість та правову культуру суспільства та зазначає про ряд причин, через які більшість населення мали негативні упередження: «Незайвим буде згадати про насадження суспільству думки про суд як єдине місце розгляду суперечок. Неготовність широких верств населення сприймати медіацію як альтернативу державному судочинству викликана насамперед відсутністю об'єктивної інформації про можливості та переваги медіації» [6, с. 42].

У розвитку альтернативного вирішення спорів важливу роль відіграє також світогляд населення, рівень їхньої правосвідомості та правової культури, а також мотивація до пошуку оптимальних шляхів вирішення спору. «Людина, яка сформувалась у радянській дійсності, часто агресивна, не має навичок приймати рішення, бо схильна до патерналізму, не вірить у свої сили та здібності (і щодо перемовин з іншими особами), не довіряє щирості сторонніх осіб, які прагнуть їй допомогти, підозрює як посередника, так і протилежну сторону у лих намірах проти себе. Саме вказані реалії можуть слугувати підґрунтям для пасивного опору запровадженню медіації в українському суспільстві, причому як з боку старшого, так і пострадянського покоління, адже цьому може сприяти агресивний безкомпромісний родинний світогляд» [6, с. 42].

Схильність до патерналізму й досі сповільнює розвиток медіації та інших альтернативних способів вирішення спорів в Україні. Тому, на нашу думку, одним із векторів подальшого розвитку альтернативного вирішення спорів в нашій країні є правопросвітня робота. Завдяки їй населення нашої держави зможе зрозуміти всі переваги позасудового вирішення спорів, знайде більш швидке рішення для вирішення спору, ніж розгляд справи в суді, та зможе заощадити зусилля та кошти. Такі заходи зможуть розвантажити українські суди та сприяти тому, що значна частина спорів буде вирішуватися дистанційно. Наприклад, коли одна із сторін постійно проживає закордоном.

Першим досягненням в розвитку сфери альтернативного вирішення спорів в Україні є створення центрів медіації. У 1994 році було відкрито вісім центрів медіації по всій Україні за підтримки низки грантів від USAID, фонду «Євразія» та інших донорів [3, с. 6]. А в 1997 році Одеська група медіації провела медіацію першої справи, направленої з суду [3, с. 6; 7].

Наступним вагомим кроком було створення Національної служби посередництва і примирення в 1998 році, яка була підзвітна Президентові України. До її компетенції належало вирішення трудових спорів [3, с. 6; 8].

Діяльність організацій, які могли виступати посередниками між сторонами і навіть замінити судові органи, поступово розвивалася. Так, у 2002 році у Києві було створено Український центр порозуміння, який почав діяльність у сфері медіації в кримінальних справах, відновного правосуддя, розвитку громад та медіації в школах [3, с. 6; 9]. Діяльність центру поступово розширилася до 15 громадських організацій та він змінив назву на Інститут миру та порозуміння [3, с. 6; 10].

Також важливим в розвитку альтернативного вирішення спорів за всю історію незалежної України є рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002, яке стосувалося тлумачення ч. 2 ст. 124 Конституції України. Існувала неоднозначна практика застосування норм у цивільному та господарському процесі. Частина судів відмовляла у розгляді справ через попереднє невикористання альтернативного вирішення спорів, а частина, навпаки, приймала такі справи до розгляду. Ст. 124 Конституції України зазначає про можливість встановлення обов'язкового досудового порядку врегулювання спору [11]. Конституційний Суд України у цій справі дійшов такого висновку: «Обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду і здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення

рівня правового захисту держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту» [12].

У 2006 році Міжнародна Фінансова Корпорація Групи Світового Банку дала грант на відкриття Українського центру медіації при Києво-Могилянській бізнес-школі [3, с. 6; 13]. Так, в Україні поступово розширювалася мережа громадських організацій, пов'язаних з альтернативним вирішенням спорів. А в 2014 році було створено Національну асоціацію медіаторів України (НАМУ), яка уповноважена представляти інтереси медіаторів на національному рівні [3, с. 6; 14].

Також важливим кроком у розвитку альтернативного вирішення спорів є розробка нормативно-правової бази та слідування міжнародним стандартам. 7 серпня 2019 року Україна підписала Конвенцію ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» [15].

У 2004 році було прийнято Закон України «Про третейські суди». Як говориться у положенні ст. 2 цього Закону, третейський суд – це «недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин» [16]. Це гарна альтернатива державним судам, адже у третейських судах розгляд справи відбувається швидше, корупційні ризики мінімальні, та сторони мають право обрати суддів самостійно, самостійно визначати час і місце розгляду [17, с. 63–64].

А 16 листопада 2021 року Президент України підписав Закон України «Про медіацію» [18]. У ньому дано визначення поняття медіації та прописано процедуру укладання медіаційної угоди між сторонами, визначено принципи діяльності медіаторів, вимоги до осіб, які хочуть стати медіаторами, та як саме функціонують професійні об'єднання медіаторів [18].

Цей закон є, на нашу думку, найбільш деталізованим джерелом права, яке присвячене альтернативному вирішенню спорів. За п. 1 ч. 2 ст. 17 цього Закону у разі завершення процедури медіації сторони підписують меді-

аційну угоду [18]. Однак не розкрито питання про те, яка саме має бути форма такої угоди, щоб вона приймалася як доказ в суді. На нашу думку, варто прийняти окремий підзаконний акт, де затвердити типову форму медіаційної угоди, чітко вказати, які саме істотні умови такої угоди, щоб вона вважалася дійсною.

Подальшим етапом розвитку альтернативного вирішення спорів є адаптація до реалій воєнного стану та орієнтація на нормативно-правову базу ЄС. Ще за часів пандемії COVID-19 у світі розвинулася тенденція до створення можливостей вирішення спорів в дистанційному форматі. Як правило, створюються окремі платформи, які спеціалізуються на різних сферах (захист прав споживачів, трудові спори, цивільні спори тощо). Прикладом такої тенденції може слугувати Регламент ЄС № 524/2013 [19] щодо врегулювання спорів за участю споживачів онлайн, який регулює діяльність онлайн-платформ в окремій сфері.

Висновки. У розвитку альтернативного вирішення спорів за часів незалежності нашої держави важливу роль відіграли грантові організації, які виліляли кошти на розвиток організацій із примирення, перші нормативно-правові акти, присвячені альтернативному вирішенню спорів (такі як Закон України «Про медіацію» та Закон України «Про третейські суди») та курс нашої держави на євроінтеграцію.

Україна досягла значного прогресу в розвитку системи альтернативного вирішення спорів порівняно з 1991 роком, однак все ще існує ряд питань, які потребують вирішення, такі як:

- розробка електронних систем і створення нових можливостей для дистанційного вирішення спорів;
- удосконалення нормативно-правової бази, зокрема в частині створення типових форм медіаційних угод, закріплення результатів переговорів чи консиліації;
- деталізація процедур у кожному зі способів альтернативного вирішення спорів та в окремих сферах;
- адаптація норм законодавства України до стандартів ЄС;
- правопросвітницька робота, яка націлена на ознайомлення громадян із можливостями вирішення спорів поза судом та перевагами альтернативного вирішення спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Міграція під час війни. Близько 20% українців можуть виїхати за кордон у разі загострення ситуації. Що, крім безпеки, спонукає до цього населення? Дослідження Gradus Research про міграційні наміри українців. Тетяна Павлушенко. Журнал Forbes Ukraine. 20 березня 2024 року. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/migratsiya-pid-chas-viyuni-blizko-20-ukraintsiv-mozhut-viikhati-za-kordon-u-razi-zagostrennya-situatsii-shcho-krim-bezpeki-sponukaє-do-tsogo-naselennya-visnovki-z-doslidzhennya-gradus-research-pro-migr-20032024-20013> (дата звернення – 24.05.2024).
2. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). Разумков Центр. 15 березня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення – 24.05.2024).
3. Тетяна Кисельова, Інтеграція медіації в судову систему України: Програмний документ, Рада Європи, Київ, 2017.
4. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР 1963 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-06#o76> (дата звернення – 24.05.2024).
5. Денисова Р. О. Інститут медіації в Україні (національно-історичний аспект). Теорія і практика правознавства. 2018. Вип. 1 (13). 9 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2018_1_11 (дата звернення – 24.05.2024).
6. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.
7. Одеська обласна група медіації. URL: <https://www.facebook.com/OdessaGroupMediation/> (дата звернення – 24.05.2024).
8. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів» № 137/98-ВР від 03 березня 1998 року, URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення – 24.05.2024).
9. Український центр порозуміння. URL: <http://www.uccsg.org.ua/> (дата звернення – 24.05.2024).
10. Український інститут миру та порозуміння. URL: <http://ipcg.org.ua/en/about/> (дата звернення – 24.05.2024).
11. Конституція України: від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141.
12. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 р. № 15-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02#Text> (дата звернення – 24.05.2024).
13. Український центр медіації. URL: <http://ukrmediation.com.ua/en/> (дата звернення – 24.05.2024).
14. Національна асоціація медіаторів України. URL: <http://namu.com.ua/> (дата звернення – 24.05.2024).
15. Україна підписала Конвенцію ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації». URL: <https://namu.com.ua/ua/resources/news/tsnualra-tketyfaoa-nsrvyershchkyu-ssr-tus-pkzrauserk-tsgsey-ia-uyeitsoekhakhary-pueekashchkl/> (дата звернення – 24.05.2024).
16. Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 року № 1701-IV, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 35, ст.412.
17. Посполітак В.В. Захист прав та інтересів у третейському суді. Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні: збірник наукових праць учасників круглого столу (04 лютого 2022 року). – Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2022. 117 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/13760c5e-5eca-4998-ae2e-14b4383f9969/content> (дата звернення – 24.05.2024).
18. Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст. 51.
19. Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR)